

ZBORNİK PREDAVANJA ODRŽANIH TIJEKOM BRANIMIROVE GODINE U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU

POVODOM 1130. OBLJETNICE OD GODINE
UKLESANE UZ IME KNEZA BRANIMIRA
NA OLTARNU GREĐU IZ GORNJEG MUĆA

BRANIMIR OVA
GODINA

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

ZBORNİK PREDAVANJA
ODRŽANIH TIJEKOM
BRANIMIROVE GODINE
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU
U ZAGREBU

POVODOM 1130. OBLJETNICE OD GODINE
UKLESANE UZ IME KNEZA BRANIMIRA
NA OLTARNU GREĐU IZ GORNJEG MUĆA

ZBORNIK

Nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu

Za nakladnika

Sanjin Mihelić

Urednice

Maja Bunčić, Anita Dugonjić

Recenzent

Neven Budak

Lektura

Božena Bunčić

Grafičko oblikovanje

atelier ANII

ISBN 978-953-8143-29-8

SADRŽAJ

- 7 **RIJEČ UREDNICA**
- 7 **IZ RECENZIJE**
- 8 **VEZE HRVATA I SVETE STOLICE OD RANOG SREDNJEG VIJEKA DO MODERNOGA DOBA**
Ana Biočić
- 14 **KNEGINJA MARUŠA. ŽENE, SUPRUGE, VLADARICE U RANOM SREDNJEM VIJEKU**
Zrinka Nikolić Jakus
- 21 **TIJELO I ZDRAVLJE U SREDNJEM VIJEKU – SAŽETI OSVRT**
Sabine Florence Fabijanec
- 35 **PLETERNI UKRAS NEKAD I DANAS**
Tara Pivac Krpanić
- 44 **PISANA SVJEDOČANSTVA O KNEZU BRANIMIRU**
Mirjana Matijević Sokol
- 52 **ORUŽJE I RATOVANJE U DOBA KNEZA BRANIMIRA**
Goran Bilogrivić
- 59 **NAKIT I METALNI DIJELOVI ODJEĆE NA PODRUČJU ISTOČNE OBALE JADRANA U SREDNJOVJEKOVNOM RAZDOBLJU (6. DO 15. STOLJEĆE)**
Maja Petrincec
- 72 **KRISTIJANIZACIJA HRVATA U 9. STOLJEĆU U SVJETLU GROBNIH NALAZA I CRKVENE ARHITEKTURE**
Mirja Jarak
- 82 **POLOŽAJ DJETETA U SREDNJOVJEKOVNOM DRUŠTVU**
Marija Karbić
- 90 **HRVATSKA SREDNJOVJEKOVNA ARHEOLOGIJA – NEKOLIKO CRTICA O PROTEKLIM 150 GODINA**
Maja Bunčić
Anita Dugonjić

Goran Bilogrivić

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Rijeci

BRANIMIROVO DOBA

Kako bi se bolje razumjela tema ratovanja u doba kneza Branimira valja najprije ukratko nešto reći o samome knezu, tadašnjoj Hrvatskoj te političkom kontekstu u kojem se nalazila. Riječ je o posljednjim desetljećima 9. stoljeća, vremenu raspada Karolinškog Carstva, s kojim je Hrvatska kneževina od svojih početaka bila tijesno povezana. Posljednji car cjelovitog Carstva, Karlo III. Debeli (881.–888.), umro je početkom 888. god. i svaki eventualno preostali politički utjecaj carstva u Hrvatskoj nestaje. S druge strane, to je vrijeme i moćnog bizantskog cara Bazilija I. (867.–886.), čijom smrću dvije god. ranije to carstvo gubi snagu u Dalmaciji. Nešto sjevernije, Moravska je na svome vrhuncu pod Svatooplukom I. (871.–894.), čija vlast seže duboko u Panoniju, a na istoku Mihajlo Boris (852.–889.) vlada Bugarskom, koja upravo odlučuje kojoj Crkvi se prikloniti – rimskoj ili konstantinopolskoj. To je također vrijeme uznapredovale vikinške ekspanzije. Već desetljećima u svojim pljačkaškim i trgovačkim ekspedicijama posjećuju gotovo sve dijelove Europe, nema dugo da su stigli i do Islanda, a započeli su se i trajno naseljavati u velikim dijelovima današnje Engleske, gdje ih jedva zaustavlja još jedan poznati Branimirov suvremenik, kralj Wessexa Alfred Veliki (871.–899.). Do Hrvatske ipak nisu došli, no nedugo nakon Branimirove smrti, u posljednjim godinama 9. st., u neposredno hrvatsko susjedstvo dolaze drugi poznati ratnici i osvajači, Ugri. To je u najkraćim crtama politička karta Europe Branimirova doba.

On sam stigao je na vlast u Hrvatskoj nasilnim putem. Kako piše stoljeće kasniji mletački kroničar Ivan Đakon, "tih je dana [ožujak-travanj(?) 879., op. G. B. *neki Slaven imena Branimir, ubivši Zdeslava, uzurpirao njegovu kneževinu.*"¹ Tako prigrabljenu vlast nije bilo lako održati, što nam potvrđuje i pismo pape Ivana VIII. (872.–882.) upućeno samome Branimiru 7.6.879.

god., u kojemu papa piše kako za njega moli Božji blagoslov, da, među ostalim, pobijedi svoje neprijatelje i buntovne protivnike. Osnovano je pretpostaviti da se ovdje radi o urotnicima koji se nisu slagali s njegovim dolaskom na vlast. U takvoj situaciji morao je pronaći čvrsti oslonac za legitimaciju svoje vlasti i našao ga je upravo u Crkvi i rimskome papi. Ivan VIII. je, naime, nastojao uspostaviti izravnu rimsku jurisdikciju nad širokim prostorom od Moravske do Bugarske i tu su mu Branimir i njegova kneževina bili korisni. Zauzvrat za potporu koju mu je Branimir pružio, papa je knezu dao svoju javnu podršku, na što se odnosi i poznati blagoslov njega te njegova naroda i zemlje iz istog spomenutog pisma. Osim toga, upravo u Branimirovo vrijeme bilježimo najintenzivniji period izgradnje i uređenja crkava u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, a 886.-888. god. i ninski će biskup Teodozije, biskup Hrvatske kneževine, zasjesti na stolicu splitskoga nadbiskupa. Nesumnjivo uz kneževu podršku i izravna nastojanja. Možda je upravo u kontekstu ovog političko-crkvenog uspjeha nastao i slavni natpis s Branimirovim imenom na oltarnoj ogradi iz Gornjeg Muća, klesan 888. godine. Kako god bilo, nekad između te godine i 892., Branimira je, najvjerojatnije mirnim putem, naslijedio knez Muncimir.

Prema svemu navedenom vidimo da je Branimir bez daljnjega bio politički vješt i sposoban vladar. No uz političku vještinu morao je imati i vojnu moć. To je prije svega njegova stalna naoružana pratnja, ali i nešto veća vojska koju je po potrebi mogao okupiti. Time dolazimo i do glavne teme ovoga rada pa pogledajmo prvo čime su tadašnji ratnici bili naoružani.

ORUŽJE 9. STOLJEĆA

Glavno naoružanje 9. stoljeća činila su koplja, lukovi i strijele te, naravno, mačevi. Za obranu su korišteni štitovi, kacige i verižni oklopi kod bogatijih ratnika, a važan element opreme konjanika bile su ostruge. Dragocjen izvor podataka o oružju, o njegovu izgledu, izradi pa i upotrebi svakako su iluminacije tadašnjih rukopisa, no najvažniji su nam ipak sami predmeti – arheološki nalazi oružja iz grobova, rijeka, jezera i drugih lokaliteta. Nažalost, nalazi iz Branimirova vremena komparativno su rjeđi u odnosu na one iz kasnog 8. i ranog

¹ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, ur. i prev. L. A. Berto, *Fonti per la storia dell'Italia medievale. Storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento ad uso delle scuole 2*, Bologna: Zanichelli Editore, 1999., 142.

9. stoljeća. Glavni je razlog što se tada već pola stoljeća u Hrvatskoj oružje više ne prilaže u grobove, a upravo iz grobova potječe najveći broj nalaza koji se čuva u hrvatskim muzejima. Kako su osnovne značajke ostale iste kroz tih stotinjak godina, za opću ilustraciju poslužit će raniji primjerci.

Jedan od najpoznatijih simbola srednjega vijeka bez daljnje- ga je dugi dvosjekli željezni mač. Najprestižnije i najefikasnije oružje svoga vremena, zbog kompleksnosti izrade bio je izrazito skupocjeno oružje. Prosječni ranosrednjovjekovni mač kasnog 8. te 9. st. ukupne je duljine nešto manje od jednog metra, od čega osamdesetak centimetara zauzima tanko i relativno široko sječivo (5-6 cm pri balčaku) s dvama oštricama koje su gotovo paralelne i tek se u gornjem dijelu blago primiču prema više ili manje zašiljenom vrhu. Takvo sječivo bilo je prije svega namijenjeno sječenju, no sasvim efikasno bilo je i za ubadanje. S obje strane sječiva njegovom gotovo punom duljinom pruža se plitki kanal. Ako je sječivo bilo izrađeno tehnikom damasciranja, tj. zavarivanja s uzorkom, pri čemu se više kompozitnih šipki izrađenih od željeza s manjim i većim udjelom ugljika slojevito kovalo u cjelinu, u kanalu su do izražaja dolazili različiti dekorativni uzorci. Tamo se ponekad nalaze i radioničke oznake, od kojih je najpoznatija karolinška signatura VLFBERHT, koja izvorno označava kvalitetne čelične primjerke iz radionica središnjeg dijela Carstva. Balčaci mačeva, odnosno njihove nakrsnice i jabučice, nerijetko su bile ukrašavane ukivanjem srebrne ili mjedene žice, pozlatom i različitim urezanim motivima. Jabučice su također i različito oblikovane te od ranog 20. st. arheolozi prema njima mačeve dijele na različite tipove. U Hrvatskoj je s prijelaza 8. u 9. stoljeće najzastupljeniji tzv. tip K, čija je jabučica podijeljena na pet ili sedam režnjeva. **SL. 1** Dakle, osim svoje funkcionalne namjene ubojitog oružja, ranosrednjovjekovni je mač bio i luksuzni predmet, ujedno i statusni simbol, simbol moći i vlasti, časti i pripadnosti.

Premda i dalje zadržava svoje društvene i ceremonijalne funkcije, kod mača se u kontinentalnoj Europi od sredine 9. st. događa pomak s vizualnog efekta i raskoši na maksimalnu učinkovitost u borbi uz što manji trošak proizvod-

—
SL. 1 Mač tipa K s elementima remena za nošenje, Zagreb –Podsused (Arheološki muzej u Zagrebu; snimio I. Krajcar).
—

2

—
SL. 2 Mač tipa X pronađen na području Jaruna u Zagrebu (Arheološki muzej u Zagrebu; snimio I. Krajcar).
 —

nje. Sječiva ostaju uglavnom ista, no konstrukcija balčaka se pojednostavljuje i javlja se nekoliko novih tipova. Upravo takav je tzv. tip X, jedan od najrasprostranjenijih tipova balčaka, koji se nalazi diljem Europe i karakterističan je osobito za 10. stoljeće, a nešto izmijenjen koristit će se i kasnije. Njegova popularnost zasigurno leži ponajprije u jednostavnosti – jabučica je polukružna, bez reznjeva ili sličnih raščlambi te u pravilu neukrašena. Upravo su takvi bili glavni mačevi Branimirova doba. **SL. 2**

Budući da su mačevi bili izrazito skupi, većina je ratnika ipak bila naoružana kopljima, lukovima i strijelama ili drugim jednostavnijim vrstama oružja. Kako nam sugeriraju arheološki nalazi, u ranosrednjovjekovnoj su Hrvatskoj ponajviše upotrebljavana karolinška koplja, tzv. koplja s krilcima. Njihovi su željezni listovi najčešće bili duljine od dvadesetak pa do otprilike 40 cm, širine od 2,5 do 6 cm, a mogli su biti izrađeni tehnikom damasciranja kao i mačevi. Dva krilca koja se nalaze pri bazi sječiva bila su važan tehnološki dodatak, za primanje i zaustavljanje protivničkih udaraca. Listovi kopalja su bili nataknuti na duge drvene motke, čime je omogućeno da se protivnika dohvati s relativne udaljenosti i iz, uvjetno rečeno, sigurnije pozicije za ratnika koji napada.

U grobovima s područja ranosrednjovjekovne Hrvatske kneževine nisu zabilježeni nalazi lukova, no relativno su često uz pokojnike prilagane strijele. Do danas su sačuvani jedino njihovi željezni vrhovi različitih oblika, od listolikih, preko tzv. tipa lastinog repa do jednostavnih tuljastih. Mnoge od ovih strijela nisu primarno bile ratničko oružje, nego oružje za lov, ali jednako su efikasne bile i za ubijanje ljudi. Slično se može reći i za sjekire. Iako postoje i specijalizirani bojni primjerci, one su ipak prije svega alat, oruđe. I takvo oruđe moglo je, naravno, vrlo lako postati ubojito oružje, kako u osobnim sukobima, tako i u većim bitkama. Uostalom, kao oružje su u ranosrednjovjekovnim bitkama korišteni i brojni drugi jednostavniji predmeti, poput duljih ili kraćih noževa, prački ili kamenja. Sve što se moglo koristiti za nanošenje štete suparničkoj strani.

Što se tiče zaštite ratnika ovog razdoblja, iz Hrvatske, nažalost, nemamo ni jedan izvorni nalaz. Ipak, s kamenog crkvenog namještaja s početka 9. st. iz Pridrage kod Novigrada u zadarskome zaleđu potječu vrlo zanimljivi plitkoreljefni prikazi ratnika. Na jednome ulomku prikazan je ratnik na konju koji u jednoj ruci drži koplje, a u drugoj okrugli štit. **SL. 3** Na drugome se pak nalazi ratnik pješak, naoružan mačem i analognim štitom. Takvi štitovi tipični su primjerci ovog razdoblja, što nam pokazuju i arheološki nalazi iz drugih krajeva Europe. Bili su izrađeni od tankih dasaka, ponekad prekrivenih kožom, a u sredini se nalazilo kalotasto željezno ojačanje (umbo), koje je štitilo ruku kojom se držalo štit, ali i omogućavalo da se štit koristi i za udaranje protivnika, ne samo za primanje udaraca. Promjer štita se uglavnom kreće oko 90 cm, a vanjska je strana u pravilu bila bojana, što je imalo i popriličan psihološki efekt na neprijatelja, osobito ako su određene kombinacije boja ili uzorci bili vezani uz poznate ratnike ili vojskovođe.

3

—
SL. 3 Ulomak pluteja oltarne ograde s prikazom ratnika konjanika, Pridraga – Sv. Martin (snimio G. Bilogrivić).
 —

U pisanim se izvorima često spominju oklopi i kacige, no nalazi su rijetki. Oba su artikla bili vrlo skupi i stoga dostupni samo rijetkima. Najčešće su korišteni verižni oklopi, od isprepletenih željeznih karičica, a suvremeni slikovni izvori prikazuju i lamelarne tipove. Jeftinija varijanta zaštite za tijelo bio je podstavljeni oklop od štavljene kože, no većina boraca, koja si nije mogla priuštiti ništa od navedenoga, borila se nezaštićena. Jednaka je situacija i s kacigama. Karolinški izvori prikazuju, izgleda, dvodijelne ili četverodijelne kacige s jednom ili dvije spone po sredini i jednom oko donjeg ruba, no konkretni primjerci nisu sačuvani. Na sjeveru Europe korištene su kacige s dvodijelnom kalotom učvršćenom središnjom grebenastom sponom. Naravno, bez rogova. Jeftiniji oblik zaštite za glavu mogla je biti kapa od kože ili tkanine sa željeznim ojačanjima.

Još jedan važan element ratničke opreme, preciznije, opreme konjanika, bile su ostruge. Kao i mačevi, i ostruge su bile simbol statusa i društvenog položaja. S kraja 8. i prve polovine 9. stoljeća potječu brojni luksuzno ukrašeni primjerci iz dalmatinskog zaleđa i dublje unutrašnjosti – srebrne ili brončane, nerijetko s pozlatom te raskošnim urezanim, rovašenim ili tauširanim ukrasom. Čak i jednostavniji željezni primjerci najčešće su imali bazu trna oмотanu mjedenim limom s urezanim ukrasom. Međutim, tijekom druge polovine 9. st. i ostruge postaju jednostavnije, tako da su za Branimirovo doba te za 10. st. u Hrvatskoj karakteristični nešto lakši primjerci s kalotama na krajevima krakova, koje su ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima. Vitki i izduženi trnovi imaju pak kuglasto zadebljanu

bazu između dvostrukih prstenova. **SL. 4** Upravo je takva ostruga pronađena i na groblju uz crkvu sv. Petra u Gornjem Muću, odakle potječe već spomenuti ulomak arhitrave oltarne ograde s imenom kneza Branimira. Tako je, dakle, izgledalo oružje kojim su bili ili mogli biti naoružani ratnici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj kneževini, a kakvo su koristili i u vrijeme kneza Branimira. Sada se valja posvetiti drugoj temi iz naslova ovoga rada, ratovanju.

RATOVANJE U DOBA KNEZA BRANIMIRA

Prvo je nužno reći ponešto o tadašnjim vojskama, njihovom sastavu, veličini i načinu okupljanja. S područja ranosrednjovjekovne Hrvatske kneževine, nažalost, nemamo sačuvanih podataka o načinima ili regulativama za sazivanje i okupljanje vojske, o specijficiranoj vojnoj obvezi. Međutim, u darovnici Branimirova nasljednika, kneza Muncimira, iz 892. god., među svjedocima se navode i sljedeće zanimljive ličnosti: župan mačonoša (i to zasebno knežev i kneginjin), župan oružar ili štitonoša te župan konjušnik. Dakle, visoki dvorski dužnosnici zaduženi za oružje. Je li njihova funkcija i uloga bila samo ceremonijalna ili je išla i dalje od toga, teško je reći, no nekakva organizacija, bez daljnega, je postojala. Za bolje rasvjetljavanje situacije u Hrvatskoj mogu nam poslužiti paralele iz Karolinškog Carstva, uz kojega je Hrvatska, uostalom, bila tijesno vezana i prema čijem je uzoru vlast i bila ustrojena. To ne znači, naravno, da su u Hrvatskoj vrijedila ista pravila, no određeni osnovni principi mogli su biti primjenjivani.

— **SL. 4** Ostruge s garniturom za kopčanje, Bribir – Vratnice, grob 76 (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - Split; snimio Z. Alajbeg). —

Najkraće rečeno, vojsku su vladari okupljali najčešće na temelju sustava obveza između gospodara i njegovih podređenih, odnosno ovisnih o njemu, onoga što će uskoro postati odnos seniora i vazala. Karlo Veliki (768.–814.) nakon osvajanja Avarskog kaganata i pokoravanja Sasa donosi legislativu za mirnodopske uvjete, odnosno defanzivno ratovanje. Tako je služenje u vojsci očekivano od svih slobodnih ljudi koji su posjedovali određenu količinu zemlje (3, 4 ili 5 mansa), dok su manji posjednici promatrani skupno, odnosno na svaka 3 (kasnije 4) mansa trebao je služiti jedan od njih. Posjednik 12 mansa bio je pak dužan opremiti se verižnim oklopom. U jednome cirkularnom pismu Fulradu, opatu samostana St-Quentin, Karlo Veliki piše kako očekuje od svih ratnika s konjem u kontingentu (*cabalarii*) da budu naoružani kopljem, štitom, mačem (dugim i kratkim), lukom, tobolcem i strijelama. Vojsku su također trebala pratiti i kola opremljena namirnicama za tri mjeseca te alatom za pola godine (brusevi, sjekire i blanje, klamfe, motike itd.).

Ludovik Pobožni (814.–840.) nastavio je provoditi Karlove propise, a uz to on i sin mu Lotar donose odredbu prema kojoj svi koji mogu služiti u vojsci moraju biti opremljeni konjima, oružjem, odjećom, kolima i zalihama. Zapadnofranački kralj i kasniji car Karlo II. Čelavi (840.–877., car 875.–877.) silno se trudio poboljšati učinkovitost kraljevske moći te je u ranom periodu svoje vlasti nametnuo opću obvezu slijeđenja svojih gospodara u rat, dok su u slučaju neprijateljske invazije svi morali doći u obranu. Obveza je nesumnjivo potaknuta Karlovim mnogobrojnim i dugotrajnim borbama protiv Vikinga. Ovo su samo neke od regulativa i nastojanja karolinških vladara da jasno urede sustav vojne obveze. Naravno, ishod nije uvijek bio u skladu s propisima pa tako još od vremena Karla Velikoga, a osobito kasnije, često doznajemo vijesti o izbjegavanju obveze, dezertstvu, dolasku s neodgovarajućom opremom i sl. Stoga su uvođene i kazne, od financijskih do smrtnih, no spomenuti su se slučajevi i dalje ponavljali. Dug je put predstojao od karolinškog ili Branimirovog doba do profesionalne stalne državne vojske.

Valja imati na umu i da u ranome srednjem vijeku nije bilo fiksne podjele na rodove i grane vojske kakve imamo danas, ili kakve su bile u novom vijeku – kopnenu vojsku i mornaricu, odnosno pješništvo i konjicu. Tek od 17. ili eventualno 16. st. dolazi do jasne podjele unutar vojske pa onda i izobrazbe specijalizirane konjice i pješadije. Pojednostavljeno rečeno, u ranome srednjem vijeku neki su posjedovali konje, a mnogi ne; u nekim je situacijama i bitkama bilo bolje boriti se na konju, u drugima pak na tlu. Od dobrog se ratnika, uostalom, očekivalo da se može boriti na sve načine (ili bar većinu njih).

Znatno diskutabilnija od naoružanja i sastava ranosrednjovjekovnih vojski jesu pitanja njihovih veličina te formacija i vođenja bitaka. Velik problem leži u tome što su opisi bitaka u suvremenim pisanim izvorima često šturi, s brojnim arhaičnim izrazima i klasičnim posuđenicama. Koriste se stereotipni termini i opisi, a piscu je od preciznih podataka važnije bilo ostaviti dojam na čitatelja te pokazati učenost i sposobnost pisanja unutar određenog žanra. Nerijetko se spominju tisuće pa i deseci tisuća ratnika u pojedinim vojskama ili bitkama. U Hrvatskoj je svakako najpoznatiji podatak iz 31. poglavlja spisa O upravljanju carstvom bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta iz sredine 10. stoljeća, o ogromnoj vojsci koju je na raspolaganju imao hrvatski vladar 30-40 god. nakon kneza Branimira: "Krštena Hrvatska postavlja konjaništva do 60 000, a pješništva do 100 000 i sagena do 80 i kondura do 100. Na sagemama imaju po 40, na kondurama po 20, a na manjim kondurama po 10 ljudi."² Sveukupno bi se radilo o približno 165 000 stalno dostupnih ratnika, na kopnu i na brodovima. Te su brojke, bez daljnega, znatno pretjerane. Ne samo u odnosu na brojnost stanovništva tadašnje Hrvatske, koje teško da je bilo i trostruko veće od navedene brojke, nego i u usporedbi s vojskama moćnijih država u hrvatskome susjedstvu. Naime, procjena ukupne veličine vojske Bizantskoga Carstva sredinom 9. st. iznosi oko 120 000, dok je prosječna bizantska vojska u pohodu brojila tek nekoliko tisuća ratnika. Franačka vojska u doba Karla Velikoga se pak procjenjuje na 5–10 000 konjanika i ne osobito više pješaka. Naravno, Karolinzi su mogli istovremeno podići nekoliko vojski, a u ekstremnim situacijama se moglo okupiti i desetak tisuća ratnika, no opet je riječ o znatno manjim brojevima od navedenih. Pa i u kasnijim stoljećima rijetko su okupljane i u bitkama konfrontirane vojske s više od 10 000 ratnika. Uostalom, vojske s po desetak tisuća vojnika u ranom su srednjem vijeku predstavljale i velik logistički problem, ne samo u smislu opremanja, nego i opskrbe pa i kretanja krajolikom uopće. Češće su bile bitke s nekoliko stotina ratnika pa i manje, negoli one s nekoliko tisuća.

A same bitke, bez obzira na brojnost, bile su krvave, s borbama lice u lice, ali svejedno se nisu odvijale bez planiranja i taktike. Iznimno je važno bilo vodstvo – vojskovođa je prije bitke redovito podizao moral svojih ratnika, a u bitci je trebao biti primjer ostalima, ići prvi prema neprijatelju, boriti se na tlu ako su i njegovi suborci bili bez konja, i sl., budući da nije bilo lako uopće natjerati dvije veće skupine ljudi da se sukobe povodom njima nerijetko apstraktnih ciljeva. Kako saznajemo iz izvora, ratnici su često bili grupirani u gusto zbijene skupine, kakve se ponekad nazivaju "zidovima štitova". Također se spominju i formacije poput

"kornjače", "falange" ili "kule", no to su primjeri već spomenutog pisanja prema klasičnim uzorima, s posuđenicama iz rimskodobne literature te je teško zaključiti o kakvoj se točno formaciji radilo. Kakve god formacije doista bile, napredovale su jedne prema drugima polagano, kako se bojni redovi ne bi raspali. To se odnosi na pješake, ali i na konjanike. Brzi konjanički marš razvija se, naime, tek od 10., a osobito u 11. stoljeću. Prije i tijekom bitaka korišteni su i različiti taktički manevri, osobito za ostvarivanje što bolje početne pozicije. Osnovno je zauzimanje što boljeg položaja na terenu, poput uzvišenja uz mjesto bitke, iza kakve prirodne ili umjetne zaštite, eventualno ostataka ranijih fortifikacija. Nisu bili rijetki niti napadi u zoru, kojima je bio cilj uhvatiti protivnike nespremne, ako je moguće i uz iskorištavanje niskog sunčevog svjetla koje bi im išlo u oči. Takvi manevri sa sobom su nosili i poprilične rizike, budući da je napadačka vojska do određenog mjesta morala stići noću. Ako je još riječ o nepoznatom terenu, lako se moglo dogoditi da putem zalutaju, izgube se i na bojište stignu iscrpljeni. Jedan takav primjer prenose nam franački anali (*Annales Bertiniani*) vezano za sukob cara Karla Čelavog s nećakom Ludovikom Mlađim kod Andernacha 876. godine. Naime, Karlo je poslao glasnike Ludoviku, tražeći da i ovaj pošalje svoje te da se dogovore uvjeti mira. No dok se čekao dogovor iznenada je usred noći podigao svoju vojsku i poveo ju u iznenadni napad na Ludovika. Međutim, prolazili su vrlo nepristupačnim putevima, a svakako nije pomogla ni obilna kiša koja je padala te noći. Tako natopljeni i izmoredni stigli su do Andernacha, gdje su Ludovikovi ljudi bili spremni, budući da su doznali za ovu prevaru. Karlo je unatoč svemu poveo napad, no na kraju se iz poraza jedva spasio bijegom.

Česti su bili i manji iznenadni napadi kojima se nastojalo oslabiti protivničku vojsku prije same bitke, kao i zasjede iz kojih bi se napala neprijateljska vojska na povratku iz ratnog pohoda. Najslavniji je primjer svakako zasjeda baskijskih ratnika na prijevoju Ronceval u Pirinejima 778. god., gdje su napali franačku vojsku, a život je izgubio i grof Roland. Ovaj je događaj u 12. st. opjevan u *Pjesmi o Rolandu*. Upravo su, dakle, razni okršaji s manjim brojem ljudi bili uobičajeni, kako nam pokazuju i rijetki sačuvani zapisi o bitkama s hrvatskog područja i bližeg susjedstva u 9. stoljeću.

Kako prenosi Ivan Đakon u svojoj *Kronici*, nekoliko godina prije Branimirova dolaska na vlast, 872. god. Arapi su svojim brodom pustošili po Dalmaciji. Kada je za to doznao, mletački dužd Urso Particijak poslao je do Istre malu lađu sa svega 14 ljudi, kako bi ispitali situaciju i vidjeli namjeravaju li Arapi krenuti na Veneciju. Međutim, negdje oko Piranskog zaljeva tu su

lađu napali neki slavenski gusari: "Ondje su se obje strane strašno borile i mnogi su Slaveni poginuli, ali su isti Slaveni napokon zarobili mletačku lađu i poubijali sve Mlečane koji su u njoj bili."³

Prema istome izvoru, tri su god. kasnije, 875., "najgora plemena Slavena i Dalmatinaca počela pljačkati istarsku pokrajinu"⁴ te su poharali gradove Umag, Novigrad, Sipar i Rovinj. Istom spomenutom duždu Ursu dojavljeno je potom kako namjeravaju ploviti dalje na sjever i napasti Grado, važno crkveno središte nedaleko Venecije. Dužd je stoga stigao "s 30 lađa do prije rečenog grada. Odatle brodeći prema Istri, hrabro nasrne na iste Slavene i tako ih u boju uništi da nitko od njih nije mogao pobjeći ni vratiti se u domovinu."⁵ Neke od njih je i zarobio pa kasnije pustio. Premda se ovdje govori općenito o Slavenima, vrlo je vjerojatno da su u pohod krenuli iz Dalmacije te da je zapravo riječ o hrvatskim moreplovcima kneza Domagoja.

No što je s bitkama kneza Branimira? Valja odmah reći da ne znamo ni za jednu. Osim spomenutih mogućih unutarnjih prijetnji i urota, u sačuvanim pisanim izvorima nema ni jedne zabilježene bitke ili rata koje je ovaj knez vodio. No jest sačuvan zapis o jednoj bitci na današnjem hrvatskom području, kojoj je u novije vrijeme pridano veliki simbolički značaj te se od 1993. god. slavi kao Dan Hrvatske ratne mornarice. Riječ je o bitci vođenoj kod Makarske 887. god., koja, međutim, tada s Hrvatima nije imala izravne veze. Bila je to bitka Mlečana protiv Neretvana, Hrvatskoj susjedne slavenske skupine, koja će od Hrvata i Hrvatske biti jasno odvojena i različita sljedećih stoljeća i pol. Petar I. Kandijan je u proljeće te godine stupio na položaj mletačkog dužda i "odmah zatim poslao je vojsku protiv Slavena Neretvana. Kad se vojska vratila bez uspjeha, tada je on sam u kolovozu otplovio s 12 lađa da ih napadne. Došavši do slavenskog brda [najvjerojatnije Biokovo, op. G. B.], iskrca se kod mjesta koje se zove Mucules [današnja Makarska, op. G. B.], premda je imao malo vojnika. Ipak je Slavene koji su mu se oprli natjerao u bijeg, poubijavši mnoge između njih i pet njihovih lađa koje su se ondje nalazile uništi sjekirama. Tek tada su navalili Slaveni i 18. dana mjeseca rujna ubili su ga ondje sa sedmoricom drugih. A ostali su se vratili neozlijeđeni."⁶

Bitke i ratovi Mlečana na istočnome Jadranu nastavit će se, kako dobro znamo, i u mnogim kasnijim stoljećima. Knez Branimir, po svemu sudeći, nije imao okršaja s njima, moguće niti s drugim susjedima. Možda baš zbog toga Hrvatska kneževina za njegove vladavine doseže svoj vrhunac. Njegovi nasljednici, hrvatski vladari 10. stoljeća, nisu bili te sreće i u tome razdoblju povijesni izvori bilježe nove bitke i ratove koji su se odvijali na ovome prostoru, uvelike i dalje kako je opisano na prethodnim stranicama.

3 Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 134. Prijevod prema N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. god.*, Zagreb, 1972., 25.

4 Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 136.

5 Isto. Prijevod prema N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, str. 25.

6 Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 146. Prijevod prema N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, 29.

PREPORUČENA LITERATURA:

Ančić 2001

M. Ančić, Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku, *Zgodovinski časopis* 55/3, 2001, 305–320.

Androshchuk 2014

F. Androshchuk, *Viking Swords. Swords and Social Aspects of Weaponry in Viking Age Societies, The Swedish History Museum, Studies* 23, Historiska museet, 2014.

Bilogrivić 2009

G. Bilogrivić, Karolinški mačevi tipa K, *Opuscula archaeologica* 33, 2009, 125–182.

Bilogrivić 2011

G. Bilogrivić, O mačevima posebnog tipa u Hrvatskoj, *Starohrvatska prosvjeta* 38, 2011, 83–110.

Bilogrivić 2014

G. Bilogrivić, Ratnici ili lovci? Noževi i strijele u grobovima na području ranosrednjovjekovne Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta* 41, 2014, 23–32.

Demo 2010

Ž. Demo, Ranosrednjovjekovno koplje s krilcima iz okolice Dugog Sela u svjetlu novih saznanja o ovoj vrsti oružja na motki, *Archaeologia Adriatica* 4, 2010, 61–84.

Deutscher, Kaiser, Wetzler (eds.) 2014

L. Deutscher, M. Kaiser, S. Wetzler (eds.), *Das Schwert – Symbol und Waffe. Beiträge zur geisteswissenschaftlichen Nachwuchstagung vom 19.–20. Oktober 2012. in Freiburg/Breisgau*, Verlag Marie Leidorf GmbH, 2014.

Geibig 1991

A. Geibig, *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*, K. Wachholtz, 1991.

Grotkamp–Scheppers, Immel, Johnsson, Wetzler (eds.) 2018

B. Grotkamp-Scheppers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler, *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*, Solingen Deutsches Klängenmuseum, 2018.

Haldon 1999

J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, 565–1204, Routledge, 1999.

Halsall 2000

G. Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West*, 450–900, Routledge, 2003.

Milošević (ed.) 2000

A. Milošević (ed.), *Hrvati i Karolinzi 1–2*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika-Split, 2000.

Nazor 2000

A. Nazor, Hrvatska vojska u ranom srednjem vijeku (Činjenice i mitovi), *Polemos* 6, 2000, 93–145.

Nicholson 2004

H. Nicholson, *Medieval Warfare. Theory and Practice of War in Europe 300–1500*, Palgrave Macmillan, 2004.

Petrinec 2012

M. Petrinec, Zapažanja o poslijekarolinškom oružju i konjaničkoj opremi s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kontekstu povijesnih zbivanja u 10. i 11. stoljeću, *Starohrvatska prosvjeta* 39, 2012, 71–129.

Stouraitis 2018

Y. Stouraitis, *A Companion to the Byzantine Culture of War*, ca. 300–1204, Brill, 2018.

